

MANUEL CASTELLS'İ YENİDEN OKUMAK: KÜRESEL AĞ HAREKETLERİ YAKLAŞIMININ ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Füsun KÖKALAN ÇIMRIN*

ÖZET

Manuel Castells, ağ örgütlenmesi yaklaşımı ile sosyal hareket çalışmalarına büyük katkılar sağlamıştır. Özellikle günümüzün küresel sosyal hareketlerinin örgütlenme modelinin açıklanması bağlamında kullanılan en önemli kaynağın ağ örgütlenmesi modeli olduğu söylenebilir.

Castells'in sosyal hareket çalışmalarına sağladığı bu katkı yanında hareketlerin kategorilendirilmesi bağlamında içine düşmüş olduğu yanlıgı büyüktür. Castells, günümüzde gözlemlenen ve birbirlerinden büyük farklılıklar taşıyan birçok hareketi, aynı hareket ailesi içinde değerlendirmektedir. Oysa küresel sosyal hareketler, Castells'in yaklaşımında adı geçen El Kaide, Aum Shirinkyo ve Amerikan Milisleri gibi hareketlerden büyük farklılıklar içermektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Castells'in aynı kategoride göstermeye çalıştığı hareketlerin, küresel sosyal hareketlerden farklı olan yönleri vurgulanarak, Castells'in sosyal hareket yaklaşımı eleştirel bir süzgeçten geçirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Manuel Castells, Enformasyon Teknolojisi, Ağ Toplumu, Küreselleşme, Sosyal Hareketler, Küresel Sosyal Hareketler.

ABSTRACT

Manuel Castells has provided great contributions into social movement studies the theory of network society. Especially it is possible to say that The Model of Network Organization is the most important model which is used to describe the model of today's global social movements organization.

However, Castells has provided great contribution into social movement studies, he was quite off the mark when classifying these movements. Many social movements, which are observed nowadays and have great differences from one to each other are evaluated as in same movement family by him. But actually, global social movements have very big differences from movements such as El Kaide, Aum Shirinkyo, and American Militia which are mentioned in Castells' approach. The main aims of this study are to emphasize the different aspects of global

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Meslek Yüksekokulu (fusun.kokalan@deu.edu.tr)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. IV, No. 2, (Ekim 2011)

social movements from movements which are evaluated as the same category by Castells and to criticize Castells' social movement approach.

Keywords: *Manuel Castells, Information Technology, Network Society, Globalization, Social Movements, Global Social Movements.*

I. Giriş

The Wall Street Journal tarafından “sanal alemin ilk büyük filozofu” olarak nitelendirilen Manuel Castells, bir çok düşünürce de çağımızın Max Weber’i ya da Karl Marx’ı olarak değerlendirilmektedir. Yapılan böylesi bir yoruma Castells’in çalıştığı konular üzerindeki ayrıntılı teorik ve ampirik araştırmaları ve çalışma konularının çeşitliliği yol açmıştır. Bu anlamda Castells ile ilgili olarak söylenebilecek ilk şey, onun çalışma alanlarının genişliğidir. Kent sosyolojisi, sosyal bilimlerde metodoloji, kalkınma sosyolojisi, toplumsal hareketlerin sosyolojisi, enformasyon teknolojisinin sosyolojisi gibi çok farklı alanlarda geniş ve ayrıntılı araştırmalar yapmıştır. Tüm çalışmalarının güçlü bir teorik arka plana sahip olmasına karşın, araştırmalarının esas köşe taşlarının ayrıntılı saha çalışması ve ampirik analizlere dayandığı söylenebilir.

Bugün içinde yaşadığımız dünyanın “yeni” bir gerçeklik olduğu anlayışından hareket eden Castells, hâlâ sanayi toplumu ve kapitalist toplum kavramlarıyla anlamaya çalıştığımız durum üzerinde bizi bir kez daha düşünmeye sevk etmektedir. Bunu yaparken de özellikle teknoloji, enformasyon, ağ, internet, gerçek sanallık kültürü, enformasyonel kent ve küresel ağ hareketleri gibi bir takım yeni argümanlar öne sürmektedir. Castells tüm bu teorik açıklamalarını ifade etmek üzere birçok eser yayımlamış olsa da onun çalışmaları arasında on iki yıllık bir araştırma sürecine dayanan “Ağ Toplumunun Yükselişi”(The Rise of the Network Society) üçlemesinin ayrıcalıklı bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Üç kalın ciltten oluşan bu eserinde Castells, enformasyon teknolojisi, küreselleşme ve bunların toplumsal örgütlenme ve kültüre ilişkin sonuçlarına göndermelerde bulunarak, günümüz dünyası hakkında oldukça ayrıntılı bir değerlendirme yapmaktadır. Yaklaşık iki bin sayfayı bulan bu üçleme içerisinde çok çeşitli konuların bu denli ayrıntılı ve ampirik bilgilerle donanımlı olarak sunulması oldukça yoğun bir perspektif sunmaktadır. Ancak kitaplar içinde bu çalışma açısından ilgi çeken “Kimliğin Gücü” adıyla piyasaya sunulan ikinci cildir. Bu ciltte sosyal hareketler ve küresel sosyal hareketler üzerine detaylı bir araştırma yer almaktadır. Bu anlamda Castells’in en büyük başarısının oluşturduğu kavramsal çerçeveye çok şey sığdıra-

rak hem genel değerlendirmeler hem de ince ayrıntılar üzerine yaptığı vurgu olduğu söylenebilir. Üçleme biçiminde sunulan bu çalışmanın asıl amacı ise sadece günümüzde yeni bir toplum türünün olduğunu göstermesi değil, aynı zamanda bu toplumun tanımlanmasında teknolojik ve örgütsel bir değişimin (enformasyon ve ağ) merkezi önemini vurgulamaktır. Zaten Castells çoğu zaman bugün yaşadığımız gerçekliğin yeniliğine dair olan ısrarlı vurgunun anlamsız olduğunu da belirtmektedir. O'na göre gerçekliğin yeni olup olmamasından öte, gerçekliğin anlaşılması çok daha önemlidir. Ancak bu çalışma açısından Castells'in yeniliğe dair yaptığı saptamanın yerinde olmadığı düşünülmektedir. Bugünkü gerçekliği anlayabilmek, geçmişten farklı olan nitelik ve yeni özelliklerin açıklanması yolu ile sağlanabilmektedir. Aksi takdirde gerçekliği sağlıklı biçimde kavramak mümkün değildir. Zaten Castells'in de ortaya koyduğu teorik perspektif dikkatle incelendiğinde onun aslında enformasyon toplumu, internet, gerçek sanallık ve enformasyonel kent gibi yeni bir takım fenomenler üzerinde durduğu saptanmaktadır. Şimdi gelinen bu noktada Castells'in gündeme getirmiş olduğu bu yeni kavramlarla neyi anlatmak istediğini açıklamak gerekmektedir.

II. Enformasyon Teknolojisi ve Küreselleşme

Castells'in 20. yüzyılın sonunda kendisini göstermeye başlayan yeni toplumsal dünyayı araştırmaya başladığında temel amacının meydana gelen bu çok yönlü ve çok katmanlı dönüşümün anlamı üzerinde bütünlüklü bir teorik çerçeve geliştirmek olduğu söylenebilir. Castells Marx'ın deyişi ile "yeni çağın tohumları eski çağın rahminde boy vermiştir" anlayışından hareketle yeni dünyayı "enformasyonel kapitalizm" olarak nitelendirmiştir (Calhoun, 2004: 45). Castells ortaya koymuş olduğu bu kavramsallaştırma ile bir yandan ağ toplumunu tahlil ederken, diğer yandan bütüncül bir enformasyon çağı görüşünü ortaya koymaktadır.

Enformasyon toplumu, dünyanın tarihsel serüveni içinde 20. yüzyılın sonunda yaşanan teknolojik devrim ile gündeme gelmiştir. Bu yeni devrim döneminden daha önce sanayi toplumlarında da yaşanan devrim dönemlerinde teknolojik yenilikler egemen bir özellik göstermiştir. Ancak bugün, "teknolojik devrimin ayırt edici özelliği bilginin ve enformasyonun merkezi önemi değil, bu bilgi ve enformasyonun, bilgi üretimine, bilgi işleme aygıtlarına uygulanması, yenilik ile yeniliğin kullanımı arasındaki ilişkinin birbirini beslediği bir zincir oluşturmasıdır" (Castells, 2005: 39-40). Bu anlamda enformasyon teknolojileri yalnızca kullanılacak araçlar üretmezler. Süreçler üzerinde de hâkimiyet kurarlar. Enformasyon teknolojileri bir kez gündeme geldiklerinde artık üreticilerden bağımsız bir gelişme seyri içine girebilmektedirler. Böylece zamansal süreçte teknolojiyi kullananlar ile

üretenler arasındaki fark ortadan kalkabilmektedir. Yapılan bu tespit doğrultusunda verilebilecek en güzel örnek, internetin ABD’de askeri stratejiler doğrultusunda gündeme gelmesidir. Savaş ve askeri politikalar sonucunda savunma amaçlı olarak geliştirilen internetin, zamanla ve mecburen özelleştirilmesi sonucunda kullanabilen herkesin interneti dönüştürme şansını elde ettiği bilinmektedir. İnternetin bu konumu, enformasyon devrimini geçmişin devrimlerinden ayırmaktadır. Geçmişin devrimlerinde teknolojik yenilikler genellikle belli bir coğrafi mekânda yapılır ve burarlardan diğer coğrafyalara ihraç edilirdi. Bu ihraç bazen yüz yıl bile sürebilirdi. Ancak bugün internetin bize gösterdiği gibi enformasyon teknolojileri yirmi yıllık (1970-1990) çok kısa bir süreçte hızla yayılmıştır.

Castells, enformasyon toplumunun meydana gelen teknolojik yeniliklerle beraber 1970’li yıllardan sonra etkili olduğunu savunmaktadır. Gerçi yeni teknolojilerin ortaya çıkması II. Dünya Savaşı yıllarına denk düşmüş olsa da, bu teknolojilerin toplum yaşantısını dönüştürme güçleri ancak 70’lerde gerçekleşmiştir (Castells, 2004a: 36). Castells’in yapmış olduğu tespit, oldukça yerinde olmasına rağmen, deterministtir. 1970’li hatta 1945’li yıllardan sonra tüm yerküre üzerinde meydana gelen küresel değişikliklerin egemen biçimde enformasyon teknolojisi bağlamında açıklanması, bir çok önemli gerçeğin göz ardı edilmesine yol açabilir. Castells savaş sonrası toplum yapısını dönüştürme gücünü elinde bulunduran değişkenlerin enformasyon, bilgi ve iletişim teknolojileri olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda Castells’in yorumuna katılarak ve bir anlamda onun dikkate almadığı diğer değişkenleri de (değişen ulus-devlet sistemi, neo-liberal politika ve kurumlar, çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) artan önemi vb.) hesaba katarak enformasyon teknolojileri ile birlikte yeni bir gerçekliğin yaşandığı öne sürülebilir. Dolayısıyla gelinen noktada Castells ile bu çalışma arasında ortaya çıkan belirgin bir farktan söz etmek gerekir. Castells yeniliği açıklamak üzere temel tek bir değişkenden yola çıkmasına karşın, bu çalışma hiçbir zaman fenomenlerin ya da toplumsal gerçekliklerin tek ve belirleyici bir değişkenle açıklanmayacağı anlayışından hareketle farklı niteliksel değişme dinamikleri üzerinden bir perspektif sunmaktadır.

Castells’in kuramında enformasyon toplumu kavramı ile ağ toplumu kavramı arasındaki bağı kuran etkinlik internet olarak tanımlanmıştır. II. Dünya Savaşı sonunda 1950’li yıllarda ARPA’nun (ABD Savunma Bakanlığı İleri Araştırmalar Projeleri Kurumu) savunma amaçlı bir ürünü olarak ortaya çıkan internetin temel mantığı paket-anahtar iletişim teknolojisine dayalı bir sistemde ağın komuta ve kontrol sistemlerinden bağımsız haber iletmeyi sağlayabilecek bir hat oluşturmaktır. Böylece ses, görüntü ve veri tarzındaki her türlü mesajın sağlanarak, bağlantıların kontrol merkezi bulunmaksızın iletildiği bir ağ oluşturulmuştur. Bu

ağın en büyük özelliği ise yatay ve merkezsiz bir iletişim sağlamasıdır. Böylece Arpanet adını taşıyan ilk bilgisayar ağının 1969'da devreye girmiş olduğu söylenebilir. Ancak bu ağ açılır açılmaz sadece ABD savunma bakanlığı tarafından değil, kullanabilen herkes tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Böylece yukarıda da belirtildiği gibi teknolojiyi üreten ile kullanan arasındaki ayrım ortadan kalkmıştır. Kullanabilen herkes teknolojiyi değiştirme gücünü kendisinde bulabilmiştir. Durum öylesine bir noktaya varmış ki, askeri bilimsel araştırma verilerini, bilimsel iletişim ve kişisel sohbetlerden ayırmak imkânsız hale gelmiştir. Arpa-İnternet olarak hizmet gören ağ, öncelikle bilim adamlarına daha sonra da özelleştirmeler yolu ile herkese açıldığında İnternet denen ağların gündeme gelmesi sağlanmıştır. İnternetin tüm dünya üzerinde yaygınlaşması ve kullanımı ise 1994'lü yıllara denk düşmektedir (Castells, 2005: 58-66). Yirmi yıllık çok kısa bir sürede meydana gelen bu değişme, enformasyon teknolojisinin bir ürünü olarak ağ toplumunun da maddi temelini oluşturmuştur.

İnternetin sahip olduğu ağ yapısı artık sadece teknolojik alanda değil, toplumun tüm örgütlenme yapısında etkisini göstermeye başlamıştır. Bu anlamda da internet, hem teknolojik bir devrim hem de toplumun yapısını ve örgütlenmesini değiştirebilecek bir paradigmanın ilk adımı olarak değerlendirilebilir.

III. Ağ Toplumu Kuramı

Castells'in ağ toplumu kuramı, onun yaklaşımı içindeki en popüler alan olarak kabul edilmektedir. Bir paradigma değişikliği anlamına da gelen ağ toplumunda bütün kurumlar hem kendi aralarında hem de kendi içlerinde bir ağ biçiminde örgütlenmektedir.

Castells'in yaklaşımında ağ toplumunun yeni bir paradigma olduğu dört temel değişkene bağlı olarak açıklanmaktadır; Bu paradigmanın ilk özelliği, hammaddesinin enformasyon olmasıdır. İkinci özellik, yeni teknolojilerin yayılımı ile ilgilidir. Üçüncü özellik ise, bu yeni enformasyon teknolojilerini kullanan sistemin ya da ilişkiler kümesinin ağ kurma mantığıyla hareket etmesidir. Son özellik ise, teknolojik paradigmanın yeniliği üretmeyi temel almasıdır (Castells, 2005: 88-96). Bu anlamda ağ toplumuna ilişkin olarak söylenebilecek ilk şey, bütünleşmiş bir sistem olduğudur. Sayıca çok fazla olan düğümlerden oluşan ağ toplumunun mekânsal ve uzamsal yayılımı açık uçlu olarak hareket etmektedir. Ancak bu noktada çoğu kez gözden kaçmış olan önemli bir noktanın altını çizmek gerekir. Sosyal bilimler alanında Castells'in yaklaşımından söz ederken, çoğu zaman enformasyonel kapitalizm ile ağ toplumu kavramları aynı anlamda ve bir-

birlerinin yerine kullanılmaktadır. Ancak bu çalışmada iki kavramın ayrı başlıklar olarak ele alınması ve bu iki kavramın aslında aynı gerçekliği açıklamak üzere ortaya atılmış kavramlar olmadıklarını sergilemeye yöneliktir. Onun kuramında kendisinin de ifade ettiği gibi ağ ile enformasyonel kapitalizm aynı şey değillerdir. Ağ genel olarak üretim, toplum ve sosyal ilişkilerin örgütlenmesi ile alakalı iken, enformasyonel teknolojik düzenlemelere atıfta bulunmaktadır (Castells 2004a: 114). Bu anlamda ağı, enformasyonel kapitalizmin kendisi olarak değil, bu yenden yapılandırılmış sürecin programı ya da örgüt yapısı olarak tanımlamak mümkün görünmektedir. Ağ toplumu, çeşitli enformasyon ağlarından oluşmuş bir sosyal örüntü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ağ ise bu sosyal örüntünün merkeziz ve düğümlerden oluşan sosyal yapısıdır. Castells aslında ağ toplumu yaklaşımı ile toplumdaki egemen faaliyetlerden tamamının ağlardan meydana gelmiş olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Buna göre küresel pazarlar, işgücü, üretim, medya, iletişim ve sosyal hareketler olarak sayabileceğimiz birçok toplumsal kurum, ağ biçiminde örgütlenmektedir. Ağların tümünün toplumun yapısını bu denli belirlemesi, aynı zamanda ağların küreselleşmenin taşıyıcıları olarak da konumlanmalarını sağlamaktadır.

Castells'in yaklaşımı açısından göz ardı edinilen ya da yanlış yorumlanan ikinci bir nokta ise ağların yeniliği düşüncesidir. Castells'in ağlardan söz ederken anlatmak istediği asıl şey, ağların yeni bir örgütlenme tarzı olduğu değildir. Geçmişte de ağ biçiminde örgütlenme tarzları gözlenmekteydi. Ancak bugün için ağlar açısından yeni olan "enformasyon teknolojileri ile ağların bir anda karar vermesi, koordine olması ve ortak görevlerin yerine getirilmesinde adem-i merkeziyeti sağlamalarıdır. Ağlar artık gerçek zamanda karar verme ve geri bildirim alma yeteneğine sahip oldular; çok yönlü ve interaktif olabildiler. Yeni enformasyon teknolojilerinin ortaya çıkması ve ağ teknolojilerinin hizmete girmesi ile ağların koordine olma güçlerinin ikiye katlanmasıdır"(Castells, 2004a: 112).

Yapılan bu açıklama doğrultusunda toplumumuzu oluşturan ağların sıradan bir ağ kümesi olmadıkları ve onların enformasyon ağları oldukları söylenebilir. Birbirleriyle bağlantılı düğümler özelliği sergileyen ağlar, merkeziz ve dinamik bir konumda açık bir sistem özelliği sergilemektedirler. Ağlar, toplumsal yapı dengesini bozmaksızın yeniliklere daha doğrusu atılabilecek yeni düğümlere daima açıktırlar. Bu anlamda ağ toplumunun insan deneyim ve örgütlenme yapısında niteliksel bir değişimi temsil ettikleri söylenebilmektedir. Aslında burada Castells'in ağ toplumu örgütlenmesi ile anlatmak istediği şey, küresel toplumun örgütlenme yapısıdır. Küresel dünyada çeşitli alanlarda maddi temelini internetten alarak ağlar yolu ile örgütlenmektedir. Küresel ekonomi, üretim, küresel sosyal

hareketlerin tümü ağlarla örülmüş bir yapı özelliği sergilemektedir (Castells, 2004b: 141-142). Küresel faktörler ağ örgütlenmesi içinde merkezsiz ve esnek biçimde hareket etmektedirler. Bu anlamda Castells'e göre "küresel köy bir yer değil, bir süreçtir" (Castells, 2005: 386). Küreselleşme tartışmaları başladığında bu yeni olguyu tanımlamak üzere ortaya atılan "küresel köy" benzetmesinin ne denli ilgi çektiği bugün bile geçerliliğini korumaktadır. Ancak Castells'in yaptığı bu açıklama çok daha yerindedir. Gerçekten de küreselleşmenin mevcut virtüelliğini belki de en iyi anlatan ifade küresel köyün bir mekândan çok bir süreç olduğudur. Kapitalizmin yeni biçimi olarak gündeme gelen küreselleşme sürecinde enformasyon ve iletişim temelinde şekillenen toplumsal alanların tümü bir enformasyon ağı tarafından yürütülmektedir. Ağ, kurumların örgütlenme yapısını tayin ettiği kadar onların karakterini de belirlemektedir.

IV. Ağ Toplumunda Küresel Sosyal Hareketler

Castells'in çok çeşitli ve ayrıntılı inceleme alanlarının içinde sosyal hareket araştırmalarının önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Daha başlangıçta Onun sosyal hareketlere ilişkin genel yaklaşımının hem kuramsal hem de metodolojik olarak da Touraine'dan oldukça fazla etkilenmiş olduğu söylenebilir. Bu anlamda Castells'in de Touraine gibi sosyal hareketleri, toplumu ve tarihi anlamak açısından merkezi bir konuma yerleştirmiş olduğu gözlenmektedir. Castells'in Touraine'den etkilendiği en önemli nokta, sosyal hareketleri kimlik temelli olarak açıklamasıdır. Ayrıca metodolojik olarak aynı yaklaşımdan hareket etmiş oldukları da bilinmektedir.

Castells'in yaklaşımında günümüz dünyasının öbür yüzü olarak ifade edilen küresel sosyal hareketler, içinde yaşadığımız düzenin yıkılmasına karşı mücadele etmektedir. *Globalitan* (yarı varlık, yarı akış) olarak ifade edilebilecek küçük bir elit grubun dışında bugün insanlar hayatları, çevreleri, işleri, ekonomileri, hükümetleri ve dünyanın kaderi üzerindeki denetimlerini yitirmelerinin sonuçlarına karşı mücadele etmektedir. İşte tam da bu nedendir ki, küresel sosyal hareketler yeni sosyal hareketler gibi sadece feminist, gey, ırk gibi salt kimlik politikaları için mücadele etmezler. Bugünkü mücadele alanları içinde kimlik politikaları da önemli bir yer teşkil etse de bunlarla beraber ekonomik ve siyasal mücadele alanları da büyük önem taşımaktadır. Küresel sosyal hareketler içinde kadın hakları, hayvan hakları, çevre hakları, cinsiyetçi bakış açısına karşı mücadele ile birlikte neo-liberalizme ve IMF'ye karşı mücadeleler hep birlikte yürütülmektedir. Zaten günümüz hareketlerinin de en büyük ve önemli ayırt edici özelliklerinden biri bu biyo-politik mücadelenin bütünleştirici modelidir.

Castells hareketleri incelemek için yöntemsel olarak yine Touraine'den alıp geliştirdiği metodolojiyi kullanmaktadır. Buna göre hareketlerin üç önemli niteliği üzerinde durmaktadır. Hareketin kimliği, hareketin karşıtı ve hareketin alternatif toplum modeli olarak ifade edilebilecek bu üç öge, bir toplumsal hareketi anlamak için temel belirleyici kategori olarak kullanılmaktadır (Castells, 2006: 100). Castells'in yapmış olduğu bu yöntemsel ayırmalandırma elbette ki yerinde bir tespittir. Ancak eksik ve yetersiz kaldığı noktalar vardır.

Yazarın "Kimliğin Gücü" adını taşıyan üçlemesinin ikinci cildinin büyük bir kısmı sosyal hareketlere ayrılmıştır. Burada küresel sosyal hareketleri incelemek için birbirlerinden çok farklı hatta zıt olarak kabul edilecek beş sosyal hareketin temel alınmış olduğu gözlenmektedir. Meksika Chiapas'da ortaya çıkan Zapatista hareketi, Amerikan Milisleri, bir Japon tarikatı olan Aum Shirinkyo, küresel terörist ağ olarak ifade edilen El-Kaide ve küresel adalet hareketleri (küresel sosyal hareketler) üzerinden geniş ve oldukça ayrıntılı bir perspektif sunulmuştur (Castells, 2006: 98). Castells'in yaklaşımında hareketler birbirlerinden her ne kadar farklılık taşıyalar da küresel düzene karşı olmaları açısından ortak bir çerçeve altında toplanmışlardır. İşte bu noktada bu çalışma açısından Castells ile farklılaşan önemli bir ayırım noktası gündeme gelmektedir. Yukarıda isimleri geçen beş hareket yalnızca küresel sisteme karşı olmaları bakımından ortak bir hareket türü olarak değerlendirilmiştir. Ancak sosyal hareketleri açıklamak bağlamında "sisteme karşı" olmak kriteri önemli olmasına karşın tek başına yeterli değildir. Hareketler ayrıntılı olarak incelendiğinde amaçları, temaları, örgütlenme yapıları, aktivistlerinin yapıları ve gerçekleştiği alanlar bakımından birbirlerinden derin ayrımlar yolu ile farklılaşmaktadırlar. Bu hareketlerin hepsinin sisteme karşı olmaları, onların aynı tür sosyal hareket perspektifi içinde değerlendirilmeleri için yeterli değildir. Sosyal hareketleri açıklamaya çalışırken daha derinlikli bir bakış açısına gereksinim duyulmaktadır. Örneğin Zapatista hareketi, küreselleşme karşıtı olarak adlandırılan hareketten farklı değil, onun bir parçası olarak ele alınmak konumundadır. Köktenci İslami hareketlerin ise küresel sosyal hareketler ile yakından ya da uzaktan bir bağlantısı yoktur. Daha detaylı olarak incelendiğinde Castells'in hareketleri açıklamak bağlamında içine düşmüş olduğu yanlışlığı daha fazla su yüzüne çıkmaktadır. Örneğin, küresel sisteme karşı günümüzde dirençli bir mücadele gösteren köktenci İslami hareketleri küresel sosyal hareketler sınıflandırması içinde değerlendirmek mümkün değildir. Köktenci hareketler de elbette ki, içinde buldukları sisteme karşı olmaları ve kendi içlerinde taşıdıkları özellikler dolayısıyla bir sosyal hareket türü olarak ele alınabilir. Ancak bu hareketler, küresel sosyal hareketler olarak adlandırdığımız hareketlerden farklı bir hareket türüdür. Konuyu biraz daha açacak olursak, örneğin günümüzün egemen sosyal

hareket türü olan küresel sosyal hareketlerin örgütlenme yapısı ağ modeline dayanan merkezsiz ve esnek bir yapılanma özelliği gösterirken, bu tür köktenci hareketler oldukça hiyerarşik, merkezi ve katı bir örgüt yapısına sahiptirler. Her iki hareketin örgütlenme yapıları arasında bu denli belirgin ayırım noktaları var iken bu hareketleri aynı hareket ailesi içinde değerlendirmek ne derece mümkündür? İşte Castells'in sosyal hareketlerin açıklanması bağlamında içine düştüğü en büyük yanılgı budur. Diğer taraftan her iki hareket türü eylem biçimleri açısından da değerlendirildiğinde yine bir takım önemli farklılıklar su yüzüne çıkmaktadır. Eylem repertuarları açısından köktenci-dinci hareketler daha çok şiddet içeren eylemleri ve terörü hedef almalarına karşın, küresel sosyal hareketlerin eylem biçimleri çok daha başkadır. Günümüzde küresel sosyal hareketleri belki de tarih sahnesinde hiç gözlenmediği kadar, şenlikli, karnavallı, davullu, zurnalı eylem biçimlerini öne çıkarmaktadırlar. Şiddet, bu hareketler açısından gündemde olmayan bir eylem biçimidir. Ancak küresel sosyal hareketler ile köktenci hareketler arasındaki en büyük fark, köktenci hareketlerin öteki dünya ile kurdukları ilişkidir. Bu hareketler daha çok öteki dünyanın idealleri adına bu dünyada mücadele ederler. Oysa küresel sosyal hareketler tamamen bu dünyanın sorunları ile mücadele ederler. Dolayısıyla hareketlerin temaları arasında da belirgin farklar vardır.

Aynı tarihsel süreçler içerisinde ve hatta aynı toplumsal uzam içinde bir birlerinden farklı sosyal hareket türleri bir arada var olabilmektedir. Ancak her dönemin baskın ve belirgin, dönemin temel niteliklerini sergileyen bir sosyal hareket türü vardır. Küresel dünyanın hegamonik sosyal hareket türü ise küresel sosyal hareketlerdir. Dolayısıyla Castells'in sosyal hareketler açısından yapmış olduğu ayırmaların çalışmamız açısından geçerli olmadığı söylenebilir. Castells'in ampirik olarak yola çıktığı kategorilendirmesinin oldukça ayrıntılı ve detaylı bir araştırma olmasına karşın, sosyal hareketlerin değişen niteliklerini anlama ve açıklama konusunda yeterince derinlikli bir bakış açısına sahip olmadığı ileri sürülebilir.

Yukarıda ifade edilen açıklamaları üzere yine Castells'in notlarına başvurulduğunda zaten konu kendiliğinden açıklığa kavuşmaktadır. Örneğin, Zapatistaların ve küresel sosyal hareketlerin aktivistleri ve örgütlenme yapıları hiyerarşik olmayan esnek ve merkezsiz bir yapı özeliği sergilerken, El-Kaide ve Aum Shirinkyo oldukça katı, hiyerarşik ve merkezi bir otoriteye dayanmaktadır. Her iki harekette de liderler varken, küresel sosyal hareketlerde merkezi bir lider yoktur. Amerikan milisleri ulusal çıkarlar üzerinden milliyetçilik iddiasında bulunurken, küresel sosyal hareketlerin böylesi bir yönelimi yoktur. Yapısal ve organizasyonel açıdan birbirlerinden farklı olan bu hareketleri sırf içinde buldukları sisteme

karşı olmaları bağlamında ortaklaştırmak mümkün değildir. Günümüze kadar tüm tarihsel süreçler boyunca gerçekleşen gelen bütün sosyal hareketlerin aslında sistem karşıtı mücadele ettiği düşünüldüğünde bu ayrım noktasının da geçerliliği ortadan kalkmaktadır. Sosyal hareketler açısından sisteme karşı olma temel alındığında tüm sosyal hareketleri aynı çatı altında toplamak mümkündür. Oysa günümüze kadar meydana gelen tüm sosyal hareketler birbirlerinden çeşitli farklılıklar göstermektedir. Sistem karşıtı olmak sosyal hareketler açısından ayırıcı bir özellik olmadığı gibi sosyal hareketlerin doğası gereği olmazsa olmaz bir niteliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yaklaşım boyunca tarihin ilk enformasyonel gerilla hareketi olarak ifade edilen Zapatista hareketine karşın, Amerika Milislerinin doğası, Aum Shirinkyoye ve El-Kaide'nin hiyerarşik örgütlenmesi ve son olarak da küresel sosyal hareketlerin ampirik olarak ciddi bir analizinin yapıldığı gözlenmektedir. Castells'in yaklaşımında küresel sosyal hareketler geniş bir açıklama ile sunulmuştur. Ona göre bu hareketler “zenginlik, bilgi ve iktidarın küreselleşmesi koşullarında geleneksel demokratik denetimlerin başarısız kalmasının ardından toplumun kurumları üzerinde denetim sağlanmasını amaçlayan bilinçli bir karşı çıkıştır” (Castells, 2006: 190). Bu anlamda hareketlerin çok çeşitli hatta birbirlerine zıt unsurlar taşıdığı söylenebilir. Zaten hareketin gücü de bu zenginlikten kaynaklanmaktadır. Hareketin taşıdığı bu çeşitlilik, amaçların ve değerlerin ortaklaştırılmasını zorlaştırırken, aktivistler açısından da belli profiller sunmaktadır. Buna göre çeşitlilik çok fazla olmasına karşın katılımcıların yapısına bakıldığında genç, orta sınıftan, sanayileşmiş ülkelerden gelmekle beraber genellikle entelektüel insanlardan oluşmuş oldukları söylenebilir. Küresel sosyal hareketler içinde artık işçi sınıfı her ne kadar yer almış olsa da eski önemini kaybetmiştir. Artık bilgi alanında hareket eden entelektüel bir öznenin varlığından söz edilebilmektedir. Castells bu saptamasını ispatlamak için çeşitli örnekler vermektedir. Bu anlamda özellikle EZLN'nun (Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu) sembolü haline gelen Subcomandante Marcos'dan söz etmektedir. Hareketin bir lideri değil ama sözcüsü olarak gündeme gelen Marcos, Meksika ve Paris'de sosyoloji okumuştur. Ayrıca Meksika'nın en iyi üniversitesinde sosyal bilimler eğitimi almıştır. 1980'lerde Chiapas'a gelen Marcos, “birkaç dil konuşan, çok iyi yazan, olağanüstü yaratıcılığa sahip bir mizah duygusu olan ve medya ile ilişkilerinde çok rahat bir entellektüeldir”(Castells, 2006: 106-107).

Castells sosyal hareketlere ilişkin bir araştırma yaparken, hareketin ne olduğuna ilişkin en sağlıklı verinin hareketin kendi sözleri olduğunu ifade etmektedir. Ona göre “bir hareket ne olduğunu söylüyorsa odur”(Castells, Ince, 2006: 80).

Söylem üzerine yapılan bu tespit oldukça yerindedir. Örneğin küresel sosyal hareketlerin neye karşı hareket ettiğini yani düşmanın kim olduğunu anlamak için hareketin söylemlerine bakılmak durumundadır. Çeşitli protestolarda ve eylemlerde hareket neo-liberalizme, ÇUŞ'lere, ABD politikalarına, savaşa, ataerkilliğe vb. alanların tümüne birden karşı olduklarını ifade etmektedir. Bu anlamda da küresel sosyal hareketlerin gösterdiği gibi düşman tek değil, çok çeşitlidir.

Castells'in sosyal hareket çalışmaları açısından yapmış olduğu en büyük ve eşsiz katkısı, bu hareketlerin örgütlenme yapısının açıklanmasına dairdir. Buna göre ağlar oluşturma, özellikle de internete dayalı enformasyonel ağlar oluşturma küresel sosyal hareketlerin özünü oluşturmaktadır. Günümüzde sosyal hareketlerin organize olması ve hareket etmesi, büyük oranda internet sayesinde gerçekleşmektedir. Ağ toplumunda sosyal hareketlerin örgütlenmesi açısından internetin bir anlamda zorunlu olduğu söylenebilir (Castells, 2001: 138-139). Küresel sosyal hareketler sürecinde çok çeşitli hareketler elektronik iletişim sayesinde bir ağ yapısı oluşturmaktadır. İnternet, sosyal hareketler arasında ilişkilerin kurulması, çeşitli tartışmaların mekândan ve zamandan bağımsız bir biçimde gerçekleştirilmesi ve protestoların düzenlenmesi gibi birçok önemli organizasyonel ögeye kaynaklık etmektedir. Castells'e göre internete dayalı ağlar oluşturma süreci yalnızca bir örgütlenme ve mücadele aygıtı değil, yeni bir toplumsal etkileşim, harekete geçme ve karar alma biçimi anlamına da gelmektedir (Castells, 2006: 200). İnternet yolu ile ağlar oluşturmaya aynı zamanda merkezsiz bir yapının olması anlamına da gelmektedir. Bu durum ağdaki bütün düğümlerin, bütün bağlantı noktalarının ağın amaçlarına katkıda bulunup, onu sürekli genişleterek güçlendireceği anlamına da gelmektedir. Castells her ne kadar elektronik ağ oluşturmaktan söz etmiş olsa da burada dikkat edilmesi gereken başka bir nokta daha vardır. Ağlar oluşturma, küresel sosyal hareketler açısından yalnızca elektronik bir ağ özelliği taşımaz. Hareketler açısından ağlar oluşturma sadece elektronik ve internete dayalı değildir. Çünkü ağ oluşturma hem yüz yüze, hem web siteleri yolu ile hem de coğrafi olarak birbirine bağlanmak anlamına gelmektedir. Küresel sosyal hareketler internet yolu ile elektronik ağı sağlarken, diğer taraftan da sosyal forumlar yolu ile yüz yüze ve coğrafi ağ bağlantısını da gerçekleştirmektedirler. Bu anlamda ağ temelinde örgütlenen Dünya Sosyal Forumu'nun yapısına bakıldığında Dünya Sosyal Forumu'nun bir merkez değil, Avrupa Sosyal Forumu ve Türkiye Sosyal Forumu gibi düğümlerin bütünü adı olduğu söylenebilir. Dünya Sosyal Forumu bir merkez olmadığı gibi bir düğüm de değildir. *Dünya Sosyal Forumu, kelimenin tam anlamıyla sosyal hareketler ağının adıdır.* Böylece Dünya Sosyal Forumu'nun internet kanalıyla ağ bağlantısı oluşturduğu söylenirken, kendi içinde de ağa dayalı bir örgütlenme modelinin olduğu belirtilebilmektedir. Castells'in "ağ toplumun-

da toplumsal hareketler tuvali” (2006: 219) olarak adlandırdığı küresel sosyal hareketleri toplumda enformasyon ağının yapılarını değiştirme gücüne sahip tek gerçeklik olarak tanımlanmıştır (2004a: 119). Bu anlamda Castells’in günümüz toplumunda en önemli kimlik inşa etme aracının sosyal hareketler olduğunu söylediği ifade edilebilir.

V. Sonuç ve Değerlendirme

Ağ toplumunda sosyal hareketlerin ağ biçimindeki örgütlenme tarzı bir çok düşünür ve araştırmacıya hem kuramsal hem de ampirik olarak büyük doneler sunmuştur. Bu çalışma açısından da küresel sosyal hareketlerin örgütlenme yapılarının açıklanması bakımından ağ örgütlenmesi modelinin kullanılması temel alınmıştır. Bu çalışma ile Castells’in sosyal hareketlere ilişkin yaklaşımı arasında var olan derin ayrımlara karşın, ağ örgütlenmesinin günümüz sosyal hareketlerinin örgütlenmesini karşılayan eşsiz bir açıklama modeli olduğu kabul edilmektedir. Ancak ağ toplumu kuramının tüm çekiciliğine ve çalışmaların çok ayrıntılı ve incelikli kurgusuna karşın, Castells’in çalışmalarının genel olarak gerçekliği kavramak bakımından derinlikli bir bakış açısından uzak olduğu söylenebilir. Ağ örgütlenmesi modelinde internet ve iletişim teknolojilerinin ağ kurma yeteneklerinden söz edilmiş olsa da bu açılımın pek dışına çıkılmadığı gözlenmektedir. Böylece Castells’in çok fazla teknolojik öğeler üzerinde durduğu ileri sürülebilir. Pek çok sosyal bilimcinin de eleştirdiği gibi Castells’in çalışmaları tüm ayrıntı ve yoğunluğuna karşın teknolojik determinizme dayalı abartılı bir yaklaşıma sahip (Giddens, 2004: 178), belirsiz (Touraine, 2004: 75), bağlantısız ve çelişkili (Calchoun, 2004: 58) olarak değerlendirilebilir. Özellikle de Castells’in teknoloji ve enformasyon üzerinde bu denli durması, kendisinin teknolojik determinizm uygulamadığını ileri sürmesine karşın, abartılı ve indirgemeci bir yaklaşım olarak ele alınabilir. Yukarıdaki bölümlerde de ifade edildiği üzere bu çalışma açısından hem gerçekliğin meydana gelme biçiminin gösterdiği gibi hem de belli bir determinizme düşmemek amacıyla küreselleşme olarak adlandırılan yeni gerçeklik çeşitli değişkenler bağlamında açıklanmaktadır. Oysa Castells’in yaklaşımında tek belirleyici öge vardır. Marx’ın ekonomiyi temel değişken olarak ele alması sonucunda ekonomik determinizm ile eleştirilmesi ile Castells’in teknolojik determinizm ile eleştirilmesi arasında bir fark yoktur. Ayrıca sosyal bilimcilerin Castells’in çalışmaları üzerinden geliştirmiş oldukları bu eleştiriler ile birlikte bu çalışma açısından da Castells’in yapmış olduğu bazı saptamaların derinliksiz bulunduğu altının çizilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Calhoun, C., (2004), “Küreselleşmeye Direnmek mi Yoksa Ona Şekil Vermek mi?”,(içinde) *Küresel Kuşatma Karşısında İnsan*, Hazırlayan: Mustafa Armağan, Çeviren: Şahabettin Yalçın, İstanbul: Ufuk Kitap, s: 27-71.

Castells, M., (2001), *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society*, Oxford University Pres, Oxford.

Castells, M., (2004a), “Ağda Küreselleşme, Kimlik ve Toplum-Calhoun, Lyon ve Touraine’e Cevap!”, (içinde), *Küresel Kuşatma Karşısında İnsan*, Hazırlayan: Mustafa Armağan, Çeviren: Şahabettin Yalçın, İstanbul: Ufuk Kitap, s: 107-139.

Castells, M., (2004b), “Enformasyon Teknolojisi ve Küresel Kapitalizm”, içinde, *Küresel Kuşatma Karşısında İnsan*, Hazırlayan: Mustafa Armağan, Çeviren: Şahabettin Yalçın, İstanbul: Ufuk Kitap, s: 139-175.

Castells, M., (2005), *Enformasyon Çağı I: Ekonomi, Kültür ve Ağ Toplumunun Yükselişi*, Çeviren: Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Castells, M., (2006), *Enformasyon Çağı II: Ekonomi, Toplum ve Kültür-Kimliğin Gücü*, Çeviren: Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Castells, M., Ince, M., (2006), *Manuel Castells’le Söyleşiler*, Çeviren: Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Giddens, A., (2004), “Manuel Castells’in Ağ Toplumunun Yükselişi Üzerine”, (içinde) *Küresel Kuşatma Karşısında İnsan*, Hazırlayan: Mustafa Armağan, Çeviren: Şahabettin Yalçın, İstanbul: Ufuk Kitap, s: 175-182.

Touraine, A., (2004), “Manuel Castells’in Enformasyon Çağı Üzerine”, içinde *Küresel Kuşatma Karşısında İnsan*, Hazırlayan: Mustafa Armağan, Çeviren: Şahabettin Yalçın, İstanbul: Ufuk Kitap, s: 71-87.